

ИНДИВИДУАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ И РЕЛИГИОЗНОСТ АДОЛЕСЦЕНАТА

*Снежана Јоксимовић**

Институт за педагошка истраживања, Београд

Апстракт. У раду се анализирају подаци истраживања религиозности спроведених у различитим временским периодима у Србији и некадашњој Југославији. Циљ рада је да укаже на тенденције у испољавању и раширености религиозности код младих у различитим временским периодима, као и на индивидуално-психолошке чиниоце религиозности. Подаци указују да је током последњих петнаестак година број младих који се изјашњавају као религиозни значајно порастао у односу на период од пре четврт века. Осим ретрадиционализације друштва као одговора на друштвену кризу и неизвесност, која нарочито погађа младе, пораст религиозности повезује се и одређеним видовима демократизације друштва, али и са друштвеном пожељношћу религиозности. Подаци о социодемографским корелатима религиозности показују да степен религиозности варира у зависности од узраста, пола, социјалног порекла и нивоа образовања, али и да су ове разлике у скоријим истраживањима мање изражене, што значи да је међу младима дошло до извесне хомогенизације. Религиозност је доследно позитивно повезана са ауторитарношћу, конформизмом и нетолеранцијом, док је у погледу правца повезаности са просоцијалним вредностима дошло до одређених промена. Добијени подаци о чиницима и корелатима религиозности у складу су са тенденцијом уоченом и у другим истраживањима вредности, посебно међу младима, која указује на својеврсни вредносни релативизам и конфузију вредности.

Кључне речи: религиозност, социодемографски корелати религиозности, вредносни и персонални корелати религиозности.

Религија као друштвени феномен и религиозност као лично искуство појединца и индивидуални поглед на свет закупа пажњу многих социјалних мислилаца и научника. Научна проучавања религије и религиозности усредсређена су, пре свега, на друштвене узроке и услове настанка и опстанка религије, њене функције и подручја деловања, облике испољавања, психолошке основе и социодемографске корелате религиозности. У Србији и у некадашњој Југославији постоји традиција проучавања и истраживања религије, о чему сведоче научно-

* E-mail: sjoksimovic@rcub.bg.ac.yu

наставне дисциплине посвећене феномену религије, научно-истраживачки радови у овој области и одговарајућа научно-стручна публицистика. Ово је посебно значајно када се има у виду да је у периоду после Другог светског рата, са увођењем социјалистичког друштвеног система, дошло до секуларизације и атеизације југословенског друштва. Наравно, може се поставити питање како би се ова област проучавања развијала у другачијим друштвеним околностима, и колико су ставови и поставке владајуће идеологије утицали на истраживачке резултате и њихову интерпретацију. Ми се овом приликом нећемо посебно у то упуштати, већ ћемо покушати да на основу расположиве истраживачке грађе утврдимо које су то основне карактеристике (не)религиозних адолесцената, што ће посредно указати на индивидуално-психолошке корене религиозности, као и на одређене ефекте религиозности, односно нерелигиозности.

Иако је до краја осамдесетих година прошлог века религиозност у нашој средини ређе била предмет посебног емпиријског истраживања, она је у многим истраживањима била једна од контролисаних варијабли, захваљујући чему постоји емпиријска грађа која омогућује стицање увида у степен и раширеност религиозности, као и у њену повезаност са осталим контролисаним варијаблама. Извођење општијих закључака и импликација добијених налаза отежано је због неуједначености узорака испитивања, као и због различитих или недовољно прецизних операционалних дефиниција религиозности. Утврђивање корелата и антецедената религиозности донекле је отежано и тиме што је у нашем друштву изјашњавање о верској припадности и верским осећањима увек помало идеолошки обојено и политички детерминисано. Док је у време секуларизације југословенског друштва број нерелигиозних био нереално велики, последњих година, паралелно са десекуларизацијом друштва, број верника је нагло порастао у свим генерацијама, што значи да се многи који су се раније декларисали као атеисти сада изјашњавају као верници. Стога се данас тешко може говорити о аутентичној, »истинској« религиозности свих оних који се тако изјашњавају, као што су и подаци о изузетно малом броју религиозних захтевали скептицизам. С правом се примећује да се у Југославији одвијала привидна секуларизација уз наметнуту атеизацију, а да је данас заправо реч о деатеизацији, док истинска секуларизација тек предстоји (Ђорђевић, 1995).

Раширеност и социодемографски корелати религиозности

Без обзира на вишезначност и вишедимензионалност религиозности, као и на различите могућности њене операционализације, у овом раду ће највише бити речи о подацима добијеним путем самопроцена и религијске самоидентификације испитаника. Може се претпоставити да већ сама чињеница да неко себе сматра религиозним или нерелигиозним, шта год то значило, има уплива на његово понашање, вредности и ставове, као и што је самоувид појединца у сопствени однос према религији детерминисан одређеним личним карактеристикама. Увид у корелате религиозности може да допринесе бољем разумевању и објашњењу овог феномена и да на основу сазнања о односу појединаца и група према религији омогући предвиђање њиховог понашања и реаговања у различитим животним ситуацијама.

Истраживање спроведено 1961. године на узорку студената тадашњих југословенских универзитетских центара показало је да три четвртине студената није религиозно, сваки пети студент је религиозан, док се 4% није изјаснило (Глушчевић, 1966). Религиозност варира у зависности од националне припадности, врсте факултета, социјалног порекла, године студија, пола, чланства у СКЈ. Нерелигиозни студенти су најбројнији на економском и правном факултету, а са годинама студија број религиозних опада на свим факултетима. Религиозних је нешто више међу девојкама него младићима, као и међу студентима који нису чланови СКЈ. У погледу социјалног порекла, религиозних је највише међу децом занатлија приватника, што аутор приписује утицају родитеља и њиховом отпору према систему »за који њихови родитељи сматрају да представља гушење њиховог начина производње и ограничење егзистенције« (Глушчевић, 1966: 258). Овај податак и његово тумачење, као и истраживачки налази о којима ће касније бити речи, сугеришу да су изјашњавања студената о односу према религији у извесној мери условљена идеолошким факторима.

У оквиру испитивања социјалних вредности средњошколских ученика прикупљени су подаци и о степену прихватања религиозности, односно арелигиозности (Рот и Хавелка, 1973). *Религиозност* је мерена на основу прихватања тврдње о постојању и деловању посебног натприродног божанства без кога је немогуће објаснити свет и збивања у њему, док је *арелигиозност* одређена као неприхватање веровања да је посебно натприродно биће створило свет и да управља њиме. Подаци су показали да је арелигиозност прихваћена са великим степеном слагања од стране великог броја ученика, док тврдњу о постојању натприродног божанства, као индикатору религиозности, одбацује велики

број испитаника. Арелигиозност као вредност у већој мери прихватају ученици гимназије него њихови вршњаци из школа за квалификоване раднике, ученици чији су родитељи образованији као и ученици који потичу из градских средина.

Приликом испитивања религиозности као идеолошке оријентације, које је спроведено 1979. године на узорку младих од 16 до 27 година, примењена је скала која обухвата индикаторе сазнајне, емоционалне и динамичке компоненте религиозности (Пантић, 1981). На основу добијених података аутор је закључио да је религиозност (дефинисана као систем веровања) код младих у Србији »релативно ретка појава«, а да је изнадпросечна религиозност регистрована код младих који нису завршили основну школу, код слабијих ученика, код неквалификованих и полуквалификованих радника и пољопривредника. На другој страни, највећи проценат нерелигиозних утврђен је код одличних ученика, оних који су завршили факултет и младих који потичу из породица интелектуалаца. Ови подаци упућују на закључак да је религиозност једног броја младих резултат недовољног образовања, али се такође може претпоставити да је религиозност условљена и другим чиниоцима који корелирају са нижим образовањем као што су, на пример, традиционализам и конзервативизам. Подаци прикупљени десетак година касније показују да је у односу на претходни период дошло до извесног пораста броја религиозних, мада је религиозност и тада релативно мало раширена, а у поређењу са осталих седамнаест испитиваних вредности нашла се на последњем месту по заступљености (Пантић, 1990). Поједина социодемографска обележја су слабији извор вредносног диференцирања него у периоду претходног истраживања, што значи да је дошло до извесне хомогенизације међу младима, чија вредносна опредељења у већој мери зависе од ширег друштвеног контекста у којем одрастају и живе него од појединих индивидуално-психолошких карактеристика.

Значајније промене у погледу религиозне оријентације младих учене су приликом поређења података добијених испитивањем вредносних оријентација ученика 1988. и 1994. године (Кузмановић, 1995). Доминантно атеистички став, карактеристичан за ранији период, преобраћен је у позитиван однос према цркви и религији уз прихватање религиозности као система уверења. Пошто религиозна оријентација представља компоненту традиционалистичког вредносног система, промене у религиозној оријентацији сматрају се знаком ретрадиционализације, која се почела јављати у току распада социјалистичког система и југо-

словенске државне заједнице, као један од одговора на друштвену кризу и кризу вредности. Међутим, треба истаћи да није дошло до раста свих елемената традиционалистичког система вредности. Није се повећала затвореност према свету, а ауторитарност и конформистичка оријентација су мање изражене. Највеће промене догодиле су се у вредносним оријентацијама које имају идеолошку конотацију и које су биле део ранијег друштвено-политичког система, као што су егалитаризам, однос према друштвеној својини и нерелигиозност. Уместо друштвене, млади више прихватају приватну својину, приврженост егалитарној оријентацији опада а религиозност расте. Ови подаци указују да је однос према религији у нашој средини више под утицајем актуелне идеолошко-политичке климе него што је одраз дубљих и трајнијих личних уверења и вредности. Осим окретања традиционалним вредностима као реакција на друштвену кризу, порасту религиозности, посебно на декларативном и понашајном нивоу, доприноси и актуелна друштвена клима у којој је религиозност социјално пожељна. Међутим, подаци добијени 1994. године показују да је религиозност више изражена код ученика основне школе него код средњошколаца, што може бити последица различитих услова одрастања. Док су средњошколци одрастали у атеистичком друштву, социјализација млађих ученика одвијала се у условима десекларизације друштва и афирмисања религиозности као вредности. Још треба имати у виду да се млади на крају осмогодишњег школовања налазе у узрасту (четрнаест до петнаест година) када се суочавају са кризом идентитета и када се у трагању за сопственим идентитетским упориштем окрећу религији.

Подаци истраживања спроведеног 1986. године на узорку младих у Хрватској (Мариновић, 1988), показују да већу религиозност испољавају најмлађи испитаници, они чији је образовни ниво нижи, сеоска омладина, млади хрватске националности. Религиозност је више изражена код пољопривредника и ученика, него код студената и оних који су запослени. Уочивши да се ови резултати углавном поклапају са налазима других истраживања религиозности према којима се религиозност у *нашим условима*¹ више везује за нижи, мање привилегован друштвени положај и већу отуђеност од кључних институција друштвено-политичког система, ауторка закључује да друштвене корене (не)религиозности младих треба тражити у споју традиције, услова и начина живота. Када

¹ Подаци су прикупљени у склопу ширег истраживања на узорку југословенске омладине.

је реч о сеоској омладини, пресудан је утицај традиције, док се већа религиозност најмлађих испитаника повезује са њиховим положајем зависности и несамосталности, као и са чињеницом да се налазе у периоду живота који карактерише изразито трагање за идентитетом. Резултати истраживања спроведеног 1999. године говоре о значајном порасту броја религиозних међу хрватском омладином у односу на 1986. годину (Мариновић-Јеролимов, 2002). Религиозност се смањује а нерелигиозност повећава са порастом нивоа школске спреме оца, као и са порастом школске спреме испитаника, што је у складу са резултатима претходних истраживања. Религиозност је и даље већа на селу него у великим градовима. С обзиром на социопрофесионалну припадност, разлика је најочљивија у категорији уверених верника који прихватају све што њихова вера учи: највише их је међу ученицима (41%) а најмање међу студентима (19%), док су у категорији религиозних, који не прихватају све што њихова вера учи, студенти најзаступљенији. Иако је број религиозних знатно порастао у односу на ранији период, чиниоци религиозности нису битно промењени, на основу чега ауторка закључује да ови подаци потврђују *устаљени образац утицаја* појединих социодемографских обележја на распрострањеност религиозности, утврђен у другим истраживањима религиозности.

Истраживање које смо 2003. године спровели на узорку ученика првог разреда средњих школа у Србији указују на даљи пораст религиозности међу младима. Готово сваки други ученик (49%) обухваћен овим испитивањем је, према сопственом исказу, уверени верник који прихвата све што његова вера учи, а још је 24% оних који за себе кажу да су религиозни мада не прихватају све што њихова вера учи. Затим по учесталости следе испитаници који нису сигурни да ли верују или не (16%), док је 11% испитаних ученика изјавило да нису религиозни. Поређење ових података са налазима добијеним у истом временском периоду на узорку одраслих грађана² показује да међу одраслима има мање уверених верника (34%), док је проценат нерелигиозних нешто већи (18%). Ове разлике показују да однос испитаника према религији не зависи само од актуелне друштвене ситуације у време спровођења испитивања, већ и од положаја и улоге религије у периоду њихове ране социјализације.

Осим пораста конзервативизма и традиционализма као одговор на друштвену кризу и неизвесност, пораст религиозности може се повезати и са одређеним видовима демократизације друштва који омогућују

² Реч је о родитељима ученика првог разреда основне школе.

слободно изјашњавање о верској опредељености, али и са новим видом идеологизације односа званичне политике према религији у правцу истицања њене социјалне пожељности.

Вредносни и персонални корелати религиозности

Осим података о социодемографским детерминантама религиозности, објашњењу извора и ефеката (не)религиозности могу допринети и налази о повезаности религиозности са појединим цртама личности и вредносним оријентацијама. Зато је један од циљева овог рада да пружи увид у основне индивидуално-психолошке персоналне карактеристике младих који су религиозни и да утврди колико су везе између религиозности и појединих личних карактеристика стабилне и доследне у различитим временским периодима.

Црте личности као што су ауторитарност и конформизам, које се с обзиром на показатеље коришћене приликом њиховог мерења могу сматрати и вредносним оријентацијама, представљају варијабле за које се показало да су повезане са различитим вредностима и поступцима, укључујући и религиозност. С обзиром на то да ауторитарне личности у већој мери прихватају традиционалне вредности и да ауторитарност (као и поједини видови религиозности) укључује идолатријски однос према ауторитету, може се очекивати позитивна повезаност између религиозности и ауторитарности. Истраживачки подаци потврђују основаност оваквог очекивања. Приликом истраживања средњошколске омладине (Рот и Хавелка, 1973) нађено је да је ауторитарност у позитивној корелацији са религиозношћу. Налази истраживања на узорку младих, узраста од 15 до 27 година, такође показују да постоји значајна, мада ниска, повезаност између ауторитарности и религиозности (Пантић, 1990). На повезаност између ове две варијабле указују и подаци истраживања спроведеног 1994. године међу ученицима средње школе али не и подаци добијени 1988. и 1994. године на узорку ученика завршних разреда основне школе (Кузмановић, 1995), што се може, барем хипотетички, приписати узрасту млађих испитаника када вредносна опредељења још нису формирана.

Подаци истраживања које смо 2003. године спровели на узорку ученика првог разреда средњих школа у Србији такође указују на повезаност ауторитарности и религиозности (табела 1). Ауторитарност је операционализована преко тврдњи које изражавају некритички однос према ауторитету, залагање за беспоговорну послушност, поштовање

власти и идолатријски однос према вођи. Религиозност је испитивана помоћу религијске самоидентификације испитаника који су свој однос према религији могли да изразе на скали која се креће од уверених верника преко резервисаних и неодлучних до нерелигиозних. Добијени подаци показују да је ауторитарност највише изражена код уверених верника који прихватају све што њихова вера учи, што је очекивано пошто ауторитарност подразумева некритички однос према ауторитету и идолатријски однос према вођи. Најмањи степен ауторитарности показују нерелигиозни ученици, а после њих религиозни који не прихватају све што њихова вера учи.

На повезаност религиозности са појединим вредносним оријентацијама указује факторска структура вредносних оријентација ученика завршних разреда средње школе (Кузмановић, 1995). Један од три изолована фактора на једном полу окупља религиозност, ауторитарност и конформизам (са позитивним предзнаком), док се на другом полу (негативан предзнак) налази отвореност према свету. С обзиром на овакву факторску структуру и већ презентоване податке о вези између религиозности и ауторитарности, може се очекивати да је религиозност повезана и са конформизмом. Овакво очекивање је утолико разумљивије када се има у виду да је пораст броја декларисаних верника, који је уочен током последње деценије у Србији и у другим бившим социјалистичким земљама, у извесној мери резултат конформирања. Подаци које смо добили на узорку ученика првог разреда средње школе потврђују оправданост овог очекивања (табела 1). Као и у случају ауторитарности, и конформизам је највише изражен код уверених верника који прихватају све што њихова вера учи. Најмањи конформизам показују религиозни ученици који не прихватају све што њихова вера учи, што значи да религиозност није нужно повезана са конформизмом, већ да то зависи од тога шта се под религиозношћу подразумева, односно о каквој је религиозности реч.

Табела 1: Повезаност (не)религиозности са ауторитарношћу и конформизмом

<i>Лични однос према религији</i>	<i>Степен ауторитарности (аритметичка средина)</i>	<i>Степен конформизма (аритметичка средина)</i>
Уверен сам верник и прихватам све што моја вера учи	3.22	2.64
Религиозан сам мада не прихватам све што моја вера учи	2.91	2.42
Доста размишљаам о томе али нисам сигуран да ли верујем или не	3.12	2.62

Нисам религиозан	2.43	2.88
Статистички показатељи	$\chi^2=21.634$ df=3 p=.000	$\chi^2=34.942$ df=3 p=.000

Један од могућих приступа приликом испитивања вредносних оријентација јесте утврђивање жељених и преферираних стилова живота, пошто стилови живота које појединци преферирају посредно говоре и о циљевима и вредностима којима теже. У већ поменутом истраживању међу средњошколцима (Рот и Хавелка, 1973) вредносне оријентације су испитиване помоћу тврдњи од којих свака фаворизује одређени начин живота у односу на које су се испитаници изјашњавали. Испитивањем су били обухваћени следећи стилови живота, односно вредносне оријентације: естетска, хедонистичка, економско-утилитарна, делатна, сазнајна, алтруистичка и усмереност на моћ и углед. Добијени подаци показују да су оријентација на моћ и углед, економско-утилитарна и хедонистичка оријентација у позитивној корелацији с религиозношћу, а веза између алтруизма и религиозности негативна, док остале испитиване вредности нису повезане са религиозношћу. Објашњење позитивне повезаности религиозности и поменутих вредносних оријентација аутори налазе у томе што су тежња ка стицању, доминацији и уживању, као и религиозност, у супротности са званично прокламованим социјалистичким вредностима, на шта указује и податак о негативној корелацији између ових вредносних оријентација и прихватања социјализма као друштвеног система. На другој страни, негативна веза између религиозности и алтруизма може се објаснити тиме што је алтруизам у складу са вредностима и циљевима социјалистичког друштва, док је религиозност у том периоду припадала антисистемским вредностима. Из овога проистиче да су одговори испитаних ученика само делимично показатељ њихових стварних вредности и тежњи, а много више одраз доминантних друштвених вредности и очекивања. То не значи да су испитаници свесно давали социјално пожељне одговоре, многи су вероватно стварно прихватили прокламоване друштвене вредности и у складу с тим су и реаговали.

Подаци добијени 1975. године у Војводини (Пантић, 1988) такође показују да је религиозност саставни део »анти-систем« оријентације, док се нерелигиозност и атеизам јављају заједно са елементима »прое-систем« идеологије. У прилог ового говори и налаз да је религиозност израженија код младих који су несамоуправно оријентисани (Пантић,

1981), на основу чега је закључено да за изванредан број младих религиозности може да има идеолошку функцију, у овом случају функцију супротстављања систему, пошто је у време спровођења истраживања самоуправна оријентација представљала кључну вредност тадашњег идеолошког система док је религиозност била непожељна. Када је реч о вези између религиозности и односа према самоуправљању, треба имати у виду да су религиозност, као и самоуправна оријентација, више изражене код слабијих ученика и младих чији је образовни ниво нижи (Пантић, 1981). У оваквом типу корелационог истраживања тешко је разлучити шта је пресудније за објашњење везе између религиозности и односа према самоуправљању – ниже образовање које детерминише однос и према самоуправљању и према религији, или самоуправна оријентација као показатељ »антисистемске« оријентације. Могуће је да је у неким случајевима повезаност одређене варијабле са религиозношћу резултат дејства општијег фактора који детерминише и религиозност и варијаблу за коју је нађено да је у вези са религиозношћу. Тако се повезаност између религиозности и самоуправне оријентације може приписати не само нижем образовном нивоу, већ и деловању традиционализма, који је повезан и са религиозношћу и са самоуправном оријентацијом. О вези традиционализма и религиозности говори и истраживачки налаз према коме се један од три нађена фактора традиционалистичке оријентације односи на *религију и верске обичаје*, други фактор обухвата тврдње које се односе на неравноправност полова, односно на традиционалну поделу полних улога, док су на трећем фактору окупљене ставке које говоре о оданости породици, нацији, култури властитог народа и поштовању старијих (Голубовић, Кузмановић и Васовић, 1995). Стога се одређене везе између религиозности и појединих ставова и вредносних оријентација (као што је негативан став према равноправности полова, етноцентризам, затвореност према свету) такође могу објаснити деловањем традиционализма.

Иако се повезаност религиозности са одређеним вредносним оријентацијама донекле може објаснити општијим односом према друштвеном систему и његовим вредностима, ипак је помало парадоксално то што је религија позитивно повезана са хедонизмом, а негативно са алтруизмом, поготову што је превасходно реч о вредностима личног живота које у мањој мери зависе од друштвених вредности и циљева. Вероватно религиозност нема исто значење за све испитанике, па је тако могуће да се као религиозни изјашњавају и они појединци чији

одређени ставови, уверења па и поступци нису у складу са верским нормама, односно који не схватају или не прихватају све верске норме.

У већ поменутом истраживању, које смо 2003. године спровели на узорку ученика првог разреда средњих школа, прикупљени су и подаци о односу младих према следећим стиловима живота: економско-утилитарни (усмереност на стицање материјалне сигурности), хедонистички (усмереност на непосредна задовољства), алтруистички (спремност за помагање другима и жртвовање) и прометејско-активистички (усмереност на мењање стања у друштву ради остварења одређених циљева и идеала). За разлику од података добијених пре три деценије (Рот и Хавелка, 1973), религиозност овог пута није повезана ни са хедонистичком ни са утилитарном оријентацијом, док су показатељи просоцијалне оријентације (алтруизам и прометејски активизам) позитивно повезани са религиозношћу. И активистички и алтруистички стил живота највише су прихваћени од стране уверених верника, а најмање од оних који су изјавили да нису религиозни (табела 2). С обзиром на то да религија почива на духовним вредностима, укључујући разумевање и бригу за друге, овај налаз је очекиван и разумљив.

Табела 2: (Не)религиозност и однос према појединим стиловима живота

Лични однос према религији	Стилови живота			
	Хедонизам	Утилитарни стил	Алтруизам	Прометејски активизам
Уверен сам верник и прихватам све што моја вера учи	3.46	4.22	3.78	3.77
Религиозан сам мада не прихватам све што моја вера учи	3.46	4.26	3.32	3.67
Доста размишљам о томе али нисам сигуран да ли верујем или не	3.51	4.27	3.55	3.72
Нисам религиозан	3.75	4.39	2.86	3.23
Статистички показатељи	$\chi^2=4.514$ df=3 p=.211	$\chi^2=1.681$ df=3 p=.641	$\chi^2=44.420$ df=3 p=.000	$\chi^2=10.717$ df=3 p=.013

Имајући у виду да верске норме налажу трпељивост, као и истраживачке налазе о позитивној повезаности показатеља просоцијалне оријентације са толеранцијом (Јоксимовић, 1998), могло би се очекивати да је и религиозност позитивно повезана са толеранцијом. С друге стране, ис-

торијско искуство показује да су многи сукоби настали у име вере и за веру, што значи да је религија била у основи нетолерантног понашања. Толерантност, односно нетолерантност испољава се у свакодневним односима међу људима, као и у ставовима према различитим идејама, обичајима, физичким и психолошким одликама појединаца и група, па и у односу према другим живим бићима. У свакодневној комуникацији има много начина и прилика да се покаже толеранција, односно нетолеранција, али се у социјалнопсихолошким истраживањима под толеранцијом пре свега подразумева уважавање различитости, насупрот нетрпељивости која се испољава кроз предрасуде, дискриминацију и агресивност према онима који се опажају као различити.

Увид у истраживачке податке показује да веза између толеранције и религиозности није увек позитивна, што између осталог зависи од временског периода у коме је истраживање вршено, као и од начина како је толеранција операционализована и испитивана. Приликом утврђивања факторске структуре вредносних оријентација младих у Србији нађено је да се један од изолованих фактора односи на толерантност и да је он у негативној корелацији са религиозношћу (Пантић, 1990). То истовремено значи да су и варијабле које овај фактор обухвата, а међу којима се налазе неауторитарност, хуманитаризам, флексибилност, неаномичност, неанксиозност, неконформизам, такође негативно повезане са религиозношћу.

Толеранција као и нетрпељивост испољавају се у односу према појединим друштвеним групама (етничке, верске, маргиналне), тако да подаци о социјалној дистанци посредно говоре и толеранцији према онима који су другачији. Степен социјалне дистанце према припадницима појединих етничких или верских група обично се утврђује по угледу на Богардусову скалу тако што се испитаници изјашњавају да ли су спремни да са типичним представником одређене друштвене групе ступе у односе различитог нивоа блискости (од живота у заједничкој држави, преко суседских, колегијалних и пријатељских односа до склапања брака као односа који представља највећи степен блискости). Једно од првих истраживања социјалне дистанце у нашој средини (Рот и Хавелка, 1973) показало је да је социјална дистанца према припадницима других народа код свих испитаних ученика релативно ниска, али да је израженија код религиозних ученика. Већа дистанца религиозних ученика према припадницима других народа може се приписати њиховом традиционализму и конзервативизму, с чиме је повезана затвореност према свету и резервисаност према онима који се опажају као *други* и

другачији. Ово истраживање је такође показало да је религиозност позитивно повезана са искључивом и истакнутом националном везаношћу, а негативно с подељеном националном и општељудском везаношћу³, што значи да су религиозни ученици склони глорификовању властите нације и истицању њене супериорности у односу на друге, док нерелигиозни у већој мери прихватају ставове који говоре о интернационализму и космополитизму. Изложени подаци указују на блиску везу између верске и националне идентификације, што се могло очекивати с обзиром на то да национална припадност најчешће одређује и верску припадност.

У складу са овим подацима су и налази скоријег испитивања извршеног међу ученицима средњих школа (Јоксимовић и Кубурић, 2002). Један од налаза указује на позитивну повезаност верског дистанцирања⁴ и религиозности у смислу да највећу дистанцу показују они који прихватају све што њихова вера учи. *Верска дистанца* је позитивно повезана и са прихватањем религиозности као вредности, што значи да је дистанца израженија код оних који у већој мери прихватају религиозност као вредност. *Верска толеранција* је испитивана и директно тако што су се испитаници опредељивали у односу на различите тврдње од којих се у неким случајевима исказује неповерење и отпор према припадницима других вера и према мултиконфесионалности, док друге тврдње говоре о праву на слободу верског опредељивања, о верској равноправности и о прихватању припадника другачије вероисповести. Добијена је значајна корелација између резултата на скали верске (не)толеранције и личног односа према религији (религијске самоидентификације). Најмање су толерантни уверени верници који безрезервно прихватају све што њихова вера учи, знатан степен верске нетолеранције показују и средњошколци који су противници религије, док већу толеранцију испољавају млади који нису сигурни да ли верују или не верују као и они који нису верници али нису против религије. Из овога се види да су верској нетолеранцији склони како уверени верници тако и они који су противници религије, што указује да извор

³ Искључива национална везаност означава везаност само за властиту нацију и истицање изузетности своје нације, истакнута национална везаност испољава се кроз идеализовање сопствене нације и придавање значаја националном осећању, подељена национална везаност подразумева истовремену везаност за властиту нацију и за човечанство и спремност за сарадњу са другим нацијама, док општељудску везаност карактерише наглашавање првенства везаности за општу људску заједницу над ужом националном везаношћу.

⁴ Верска дистанца је испитивана по узору на Богардусову скалу социјалне дистанце тако што су се испитаници изјашњавали о спремности (односно неспремности) да ступе у одређене контакте и односе са припадницима појединих конфесија.

верске нетолеранције није религиозност по себи већ одређене карактеристике личности које су повезане са религиозношћу, као што су ауторитарност, конформизам, догматизам, искључивост. Верска нетрпељивост и дистанца мање су изражене код младих из верски и национално мешовитих породица, код оних који живе у Војводини и који имају пријатеље друге вере, чему је вероватно допринело позитивно лично искуство из контакта са припадницима другачије вероисповести.

Завршне напомене

Увид у резултате истраживања религиозности показује да је током последњих десет до петнаест година број религиозних (односно оних који се тако изјашњавају) знатно порастао, што је посебно изражено међу младима. Пораст религиозности може се повезати са великим друштвеним променама до којих је дошло у Србији и бившим југословенским републикама. Транзиција и њене последице изазивају осећање несигурности и неизвесности, што доводи до окретања традиционалним вредностима, укључујући и религиозност. Подаци о порасту броја религиозних могу се приписати и демократизацији друштва, која омогућује слободно изјашњавање о верској опредељености и откривање религије као једног од идентитетских упоришта, што је посебно значајно у периоду адолесценције. Међутим, актуелне друштвене околности не само да допуштају слободно саопштавање религијских уверења, већ оне говоре о друштвеној пожељности религиозности, тако да се пораст религиозности делимично може сматрати и последицом конформирања. Зато се с правом поставља питање у којој мери је реч о аутентичној религиозности, а колико је исказивање религијских уверења резултат конформирања или чак »последица неке нове индоктринације« (Кубурић и Стојковић, 2004: 339). Када се има у виду да су подаци о религиозности најчешће базирани на самопроценама и религијској самоидентификацији испитаника, остаје отворено и питање шта вера значи онима који себе сматрају верницима и шта исказана религиозност подразумева и обухвата, каква су уверења, осећања и поступци оних који се тако изјашњавају. Због свих ових напомена, подаци о распрострањености религиозности захтевају одређен опрез приликом њиховог тумачења.

Истраживачки подаци чинилаца и корелата религиозности указују на устаљени образац деловања појединих социодемографских карактеристика без обзира на то када су подаци прикупљени, с том разликом што је у скоријим истраживањима утицај појединих варијабли мање из-

ражен, што значи да је дошло до извесне хомогенизације међу младима. Међутим, с обзиром на вишеструку узајамну повезаност контролисаних социодемографских варијабли, често остаје нејасно шта лежи у основи добијених веза. Повезаност појединих варијабли са религиозношћу у неким случајевима може бити резултат дејства неких других обележја повезаних и са контролисаном варијаблом и са религиозношћу. Када је реч о персоналним карактеристикама и вредносним оријентацијама, поједине од ових варијабли су доследно повезане са религиозношћу, док веза религиозности и одређених вредности зависи од друштвене пожељности религиозности у време спровођења истраживања. Тако, подаци прикупљени у време када је са становишта званичне идеологије религиозност била непожељна, показују да је веза између религиозности и просоцијалних вредности негативна, док резултати новијих испитивања указују на позитивну везу између ове две варијабле. Ови подаци упућују на закључак да је однос према религији у нашој средини у знатној мери под утицајем актуелне идеолошко-политичке климе него што је одраз дубљих и трајнијих личних уверења и вредности. Посебну пажњу заслужују налази о већој нетрпељивости према различитостима младих који су религиозни, што је у супротности са верским учењем и религијским нормама. Једно од могућих тумачења је да нетолеранцију испољавају млади који се налазе у фази легализма, која представља религиозност нижег ступња зрелости (Кубурић и Стојковић, 2004). Да би се повећала поузданост добијених података и основаност њихових тумачења, потребни су суптилнији приступи у истраживању религиозности и прецизнији поступци за њено мерење.

Може се закључити да раширеност религиозности, као и њена повезаност са појединим личним карактеристикама, зависе од временског периода у коме је истраживање вршено, коришћених индикатора религиозности и значења које јој испитаници придају, културалне особености средине у којој се врши истраживање, националне и конфесионалне припадности испитаника, као и од друштвене пожељности религиозности и других контролисаних варијабли. У целини гледано, добијени подаци о чиницима и корелатима религиозности у складу су са тенденцијом уоченом и у другим истраживањима вредности, посебно међу младима, која указује на својеврсни вредносни релативизам и конфузију вредности.

Напомена. Чланак представља резултат рада на пројекту 1429 чију реализацију финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије (2002–2005).

Користићена литература

- Dorđević, D. (1995): Sekularizacija, religija i razvoj jugoslovenskog društva, *Religija i razvoj* (14–21). Niš: JUNIR.
- Gluščević, M. (1966): Religija u ličnom i društvenom životu studenata; u M. Janićijević i saradnici: *Jugoslovenski studenti i socijalizam* (247–310). Beograd: Institut društvenih nauka.
- Golubović, Z., B. Kuzmanović i M. Vasović (1995): *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i »Filip Višnjić«.
- Joksimović, S. (1998): Karakteristike ličnosti i demokratska orijentacija adolescenata, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, br. 30 (71–82). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Joksimović, S. i Z. Kuburić (2002): Verska tolerancija i distanca; u Z. Kuburić (prir.): *Religija, veronauka, tolerancija* (137–154). Novi Sad: Centar za empirijska istraživanja religije.
- Kuburić, Z. i N. Stojković (2004): Religijski self u transformaciji, *Sociološki pregled*, br. 1–2, 321–342.
- Kuzmanović, B. (1995): Društvene promene i promene vrednosnih orijentacija učenika, *Psihološka istraživanja* (17–47). Beograd: Institut za psihologiju.
- Marinović, D. (1988): Mladi i religija; u F. Radin (prir.): *Fragmenti omladine* (183–198). Zagreb: RK SSOH i IDIS.
- Marinović-Jerolimov, D. (2002): Religioznost, nereligioznost i neke vrijednosti mladih; u V. Ilišin i F. Radin (prir.): *Mladi uoči trećeg milenija* (79–124). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Pantić, D. (1981): *Vrednosne orijentacije mladih u Srbiji*. Beograd: Izdavački centar SSO Srbije.
- Pantić, D. (1988): *Klasična i svetovna religioznost*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Pantić, D. (1990): *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka i Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.
- Rot, N. i N. Havelka (1973): *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Beograd: Institut za psihologiju i Institut društvenih nauka.

Примљено 27.09.2005; ревидирана верзија 31.10.2005.

Snežana Joksimović
INDIVIDUAL CHARACTERISTICS
AND RELIGIOUSNESS AMONG ADOLESCENTS
Abstract

The paper analyses the research data on religiousness collected at different periods in Serbia and former Yugoslavia. The aim of the paper is to point to the tendencies in religious practice and the expansion of religiousness among young people in

different periods, as well as individual psychological factors of religiousness. The data shows that the number of young people who declare themselves religious has increased significantly in the last 15 years, compared to the period of a quarter of century ago. In addition to the revival of tradition as an answer to social crisis and uncertainty, which affects young people most, the increase in religiousness is connected to certain forms of social democratization as well as it being socially desirable. The data on social-demographic correlates of religiousness shows that the degree of religiousness varies depending on the age, gender, social background and education level. However, the more recent research data shows that these differences have become smaller which indicates a certain homogenization among young people. Religiousness is consistently and positively connected to authoritarianism, conformism and intolerance, while certain changes have occurred in regard to its connection with desirable social values. Similar to the tendency observed in other research on values, the data on factors and correlates of religiousness, especially among young people, point to a specific value relativism and confused values.

Key words: religiousness, social-demographic correlates of religiousness, value and personal correlates of religiousness.

Снежана Иоксимович
ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ
И РЕЛИГИОЗНОСТЬ ПОДРОСТКОВ

Резюме

В работе анализируются данные из исследований религиозности, проведенных в разные промежутки времени в Сербии и бывшей Югославии. Цель исследования – указать на тенденции в проявлении и расширении религиозности подростков в разных периодах жизни общества, а также на индивидуально-психологические факторы религиозности. Данные указывают на то, что на протяжении последних лет пятнадцати число подростков, декларирующих как религиозные, значительно возросло по сравнению с периодом примерно двадцать пять лет назад. Помимо ретрадиционализации общества как реакции на общественный кризис и неизвестность, рост религиозности связывается и с определенными видами демократизации общества, а также с общественной желательностью религиозности. Данные о социо-демографических коррелятах религиозности показывают, что степень религиозности варьируется в зависимости от возраста, пола, социального происхождения и уровня образования, но вместе с тем они указывают и на то, что упомянутые различия меньше выражены в новейших исследованиях, а это значит, что в подростковой среде произошла некоторая гомогенизация. Религиозность в последовательности положительно связана с авторитарностью, конформизмом и нетолерантностью, однако, когда речь идет о направлении связей с просоциальными ценностями, произошли некоторые перемены. Полученные данные о факторах и коррелятах религиозности находятся в соответствии с тенденцией, выявленной и в других исследованиях ценностей, особенно в молодежной среде, а она, в свою очередь, указывает на своего рода ценностный релятивизм и конфузию ценностей.

Ключевые слова: религиозность, социо-демографические корреляты религиозности, ценностные и персональные корреляты религиозности.